

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 101/35

“АЛЬФАБЕТИЗМ” У РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ СУСПІЛЬСТВА

Корженко В. В.,

*д. філос. н., професор, професор кафедри політології і філософії,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків*

У статті аналізуються проблеми сучасного трансформаційного суспільства в процесі утвердження ринкових відносин. Акцентується увага на сутності, природі пізнання ринкового середовища (“альфабетизм” у соціальному пізнанні) та специфічних особливостях державного управління. **Ключові слова:** “альфабетизм”, соціальна істина, соціальні практики, поняття “виклик – реакція”, “альфа-бета” державного управління.

Korzenko V. V.,

*Doctor of Sciences (Philosophy), Full Professor,
Full Professor of Politology and Philosophy Department, KRI NAPA, Kharkiv*

“ALFABETISM” IN MARKET TRANSFORMATIONS OF SOCIETY

The paper analyzes the problems of a modern transformation society in the process of establishing a market economy. The attention is focused on the essence and nature of the market environment knowledge (“alfabetism” in social cognition) and the specific features of public administration.

Key words: “alfabetism”, social truth, social practices, ‘challenge-response’ concept, ‘alpha beta’ of state administration

Постановка проблеми. Розвиток українського трансформаційного суспільства в процесі утвердження ринкових відносин спричиняє чимало проблем, що вимагають швидкого реагування державного управління. Проте не всі вони потребують тривалого часу й значних інтелектуальних зусиль для свого вирішення за умови врахування специфічних особливостей філософії соціального пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань державного управління в контексті філософії державного управління ще не здобуло поширення серед науковців. Окремі філософські ідеї та концептуальні положення В. Князева, В. Воронкової, Р. Войтович, В. Ільїна, О. Молодцова, М. Пірен, В. Соловиха, Л. Хашиєвої є надзвичайно важливими, плідними, евристичними для осмислення теорії й застосування у практиках управління державою. Серед зарубіжних фахівців надихають на роздуми публікації К. О. Апеля, П. Бурд’є, Ю. Габермаса, П. Калама, А. Дж. Тойнбі, Ф. Фукуями та ін.

Метою статті є аналіз поняття “альфабетизм” у зв’язку з осмисленням основних напрямів державно-управлінської діяльності, що обумовлює вихід українського суспільства на шлях сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Базовими для соціально-філософського аналізу державного управління ринковими відносинами в трансформаційному суспільстві є положення, запропоновані в публікаціях, що стосуються специфічних особливостей соціального пізнання, соціальної істини та її критерію [2-3].

Термін “альфабетизм” сьогодні вживається в наукових публікаціях, як свідчить доктор філологічних наук Олександра Шаповалова, що досліджує досвід побудови загальної теорії абрєвіації на матеріалі французьких скорочень лексичних одиниць [4, с. 58]. Українські й російські лінгвісти активно дискутують поняття “абрєвіація”, “літерна абрєвіатура”, “алфавітизм”, “ініціація”, “ініціальна абрєвіатура”, “словоутворення”, “скорочення”, “акронім” тощо, як правило, називаючи слово “альфабетизм” ініціальною абрєвіатурою звукового типу, що вимовляються як єдине слово й позначається терміном “акронім”.

Не вдаючись до дискусії з мовознавцями, зазначимо, що нас цікавить змістовне наповнення слова “альфабетизм”, а не теорія словоутворення.

З огляду на це видається цікавим вживання термінів “альфабетизм” і “анальфабетизм” у дискусії між відомим українським вченим-літературознавцем, професором О. Дорошкевичем і не менш відомим українським поетом-“неокласиком”, літературознавцем, літературним критиком, перекладачем античної поезії М. Зеровим з приводу гостро поставлених письменником-новатором М. Хвильовим питань про дороговки українських мистецьких спрямувань – про “Європу” та “Просвіту” (статті-листи до літературної молоді, памфлет “Камо грядеши” у щотижневнику “Культура і побут”, 1925 р., №№ 17, 20, 23) [1].

Начебто нічого особливо нового, як зазначає М. Зеров, не пропонує М. Хвильовий, орієнтуючи українську літературну молодь на упровадження в її літературних доробках найкращих європейських традицій, адже “Європа – це досвід багатьох віків”, Європа – це “Грандіозна цивілізація”. Дана ідея викликала шалену критику письменника, у тому числі й з боку О. Дорошкевича. М. Хвильового звинувачували в “попутництві”, “олімпійстві”, в прагненні до азіатсько-пролетарського та африкансько-пролетарського ренесансу, в закликах успадковувати пролетарським митцям “загниваючу Європу”, посилались на негативні свідчення трьох “гартованців”, що побували на той час в Європі й “бачили її на власні очі”.

Від цих забобонів, зазначає М. Зеров, “криком хочеться кричати про потребу вітру та сонця” [Там само, с. 328]. “Хоч би й ці знамениті слова, – продовжує він свою думку, – про розклад і загинання Європи...” Хто тільки не говорив про те і далеко доречніше, ніж у нас. Говорили слов’янофіли офіціальної марки, як Погодін та Шевирьов, близький часом до тих думок бував Герцен, про “передсмертне спрощення” Європи писав Констянтин Леонтьєв, хоронив її Достоевський. А Європа живе, росте, набуває сили, і – хто знає – чи підточені її життєві ресурси, чи виснажені її творчі сили, чи, може, ми стоїмо тільки перед кризою певної соціальної формації, перед внутрішнім вичерпанням Європи буржуазної, що свого пору квітування мала наприкінці XVIII ст.” [Там само, с. 328-329].

Стаття М. Зєрова “Євразійський ренесанс і пошехонські сосни”, а також окремі думки поета щодо статті О. Дорошкевича “Ще слово про Європу (До нової дискусії на стару тему)” (журнал “Життя й революції”¹, 1925 р., № 6–7) змусили професора, як він сам свідчить, “зміцнити свою позицію згідно з вимогами полемічної стратегії” до поглядів М. Зєрова (О. К. Дорошкевич, стаття “Моя апологія альбо оборона” у журналі “Життя й революції”, 1925 р., № 11). Несподіваний опонент, який завжди був односторонцем і союзником М. Зєрова у дискусіях, заявляє, що кілька суджень поета видаються йому анальфабетичними [Там само, с. 343].

¹ Дорошкевич Олександр Костянтинович редагував літературно-науковий журнал “Життя й революція” протягом 1925–1927 рр. Журнал виходив щомісяця у м. Києві з 1925 до 1934 р.

“Справді бо, – пише Дорошкевич, – хто з людей, які ще не зсунулись з глузду, не пристане на думку М. Зерова: “Ми повинні широко й ґрунтовно зазнайомитися з культурним набутком інших народів...” і т. д. У такій загальній формі це є цілковитий, вибачте, анальфabetизм, що його не відкидав жодний з опонентів” [14].

Парируючи звинувачення О. Дорошкевича, М. Зеров рішучіше відкидає, як не властиво вжите, слово “анальфabetизм”. “Що безграмотного в моїй пораді початкуючим письменникам “широко й ґрунтовно зазнайомитися з культурним набутком інших народів, з усім, що може поширити досвід” цих письменників... Додам ще, що в моїй статті, трохи нижче, зроблено спробу надати якнайбільшої виразності моїм, як Дорошкевич свідчить, занадто з а г а л ь н и м формулам. Я кажу: “Ми повинні засвоїти найвищу культуру нашого часу не тільки в останніх її вислідах, і в її основах, бо без розуміння основи ми лишимося “вічними учнями”, які ніколи не можуть з учителями зрівнятися... Я охоче погоджуюсь, що все це елементарно, навіть дуже елементарно, що це стоїть на межі того, що годиться лише говорити в підготовчому класі... але все таки що тут анальфabetичного? Це ж інші не знають альфabetу, а я мушу їм ту альфу-бету проказувати” [Там само, с. 344].

“Не можу я погодитись з Дорошкевичем, – продовжує свою аргументацію М. Зеров, посилаючись на В. Розанова (“Итальянские впечатления”, СПб, 1909, с. V), – і в його перебільшеній оцінці славетного турне трьох гартян по Європі... В Європу можна їхати з порожнім серцем: тоді в ній нічого не побачиш. Ця сукупність ресторанів і вуличної юрби не становить нічого цікавого, як і в нас... Праця, задоволення і взагалі елементи людського життя – однакові скрізь під сонцем, відрізняючись лише в фарбах і розмірах. І не треба виїздити з батьківщини, щоб подивитися на це в Італії чи Німеччині” [Там само, с. 345].

Отже, анальфabetизм (грец. αναλφabetισμός, фр. alphabétisme, нім. alphabebetentum, італ. analfabetismo) – неграмотність. З точки зору соціального пізнання під анальфabetизмом О. Дорошкевич і М. Зеров мають на увазі елементарне знання “для підготовчого класу”, а також втечу від конкретики, виразності, пояснення будь-чого “загальними формулами”. Навпаки, “знати альфа-бету”, “показувати альфа-бету” (фр. alphabétisme – грамотність) – користуватися відомими, підтвердженими соціальними практиками знаннями, що як алфавіт, азбука (грец. αλφάβητο, англ. alphabet, фр. alphabet, італ. alfabeto) не потребують ніяких доведень. “Ні для кого бо не тайна, – зазначає М. Зеров у своїй статті “Євразійський ренесанс і пошехонські сосни” (журнал “Життя й революції”, 1925 р., № 11, с. 67–75), – що та геніальність, якої вимагає Хвильовий, зветься просто “грамотність!”.

Окрім зазначеного, цікавий приклад нам надає Г. Сковорода (1722–1794). Одну із своїх головних праць він називає “Розмова, названа алфавіт, або буквар світу”. Його твір – це “розмова” про світ людини й цю “розмову названо “алфавіт” або “буквар”. Чому ця розмова є “алфавітом” чи “букварем” український мислитель не пояснює, але вдумливому читачеві стає зрозумілою назва твору із змісту “розмови”. “Алфавіт”, або “буквар” – це виврене соціальними практиками знання як аксіоми (незаперечні істини, що не потребують доведення, чи елементи абсолютного знання в об’єктивній істині), а також відповідність сутності й існування, природного (звичайного) призначення як єдності належного і сущого.

У “розмові” йдеться про “сродний труд” (споріднену працю) людини. Не родовід, майнове багатство й чини, а “сродність” має визначати істинні виміри людини в суспільстві та суспільства в людині. В ідеї “сродності” у згорнутому вигляді проглядається природно-суспільна сутність людини, її схильності, покликання, обдарування, здібності, талановитість, геніальність, мотивація до активних творчих проявів.

Г. Сковорода прагне вирішити проблему “людини на своєму місці” у світі людського буття, а відтак і “людини не на своєму місці”, що є гостро актуальною й для сучасного суспільства, яке поступово глобалізується.

Схильність людини до того чи іншого виду практичної діяльності (праці) передбачає наявність умов у суспільстві для реалізації можливості “вибирати себе” в свободі. Без цієї можливості немає “сродності”. Людина як самоцінність, як “мікрокосм”, її щастя, творчість (життя в режимі сродності) – однопорядкові виміри особистості й суспільства. Надзвичайно цінним у поглядах українського філософа є розуміння сутності “сродності” як визначального чинника буття істинної людини, усвідомлення соціальної, культурної зумовленості людської особистості: сродна праця людини є можливою лише в “сродному” суспільстві (державі). Отже, сенс буття людини пов’язаний із пошуком нею себе, а цивілізоване суспільство (“ефективна держава”) має бути влаштовано таким чином, щоб виконувати роль своєрідної “повітки”, що здатна забезпечити умови для становлення повноцінної, “душевно веселої”, щасливої людини.

До “несродності” людину штовхають, з точки зору Г. Сковороди, як зовнішні причини, джерело яких криється в самому суспільстві, несправедливо та неправедно влаштованому, так і її власні внутрішні мотиви: марнославство, нестримна жадоба до накопичення майнових форм багатства, заздрість, прагнення чинів та привілеїв тощо. Нехтування сродністю, гіпертрофований потяг людини до спокус навколишнього світу веде до укорінення в ній почуття відчаю, розпуки, помсти, гніву. Застерігаючи проти такої перспективи, філософ настійно проводить думку про необхідність людини “дослухатись до себе”, “пізнати себе” аби йдучий із глибин людського ества потяг до сродної праці, до “милого серцю” виду її діяльнісного буття не був зігнорований, не залишився непочутим. Таким чином, згідно з поглядами Г. Сковороди, соціальна істина є іманентною здатністю людини, сама людина стає елементом істини в активній, творчій діяльності, власній праці на себе і для себе. Здійснюючи істину, людина здійснює себе як гідну особистість.

Нарешті ще одне важливе зауваження, що стосується “альфabetизму” в пізнанні соціально-економічних явищ. Соціальний досвід, у тому числі й досвід улаштування влади, державного управління й місцевого самоврядування в розвинутих соціальних практиках, не можна механічно запозичувати, автоматично переносити на ґрунт трансформаційних суспільств. Соціальний досвід, як відомо, набувається окремими соціальними суб’єктами (індивідами, соціальними групами, народами, націями) у процесі їхньої спільної життєдіяльності на основі засвоєння певних знань, звичаїв, норм поведінки, моральних цінностей, національних традицій тощо, які становлять базу для “здорового глузду” цих суб’єктів та передумову для можливої раціоналізації й оптимізації їхніх взаємовідносин і взаємодії. Він є результатом і необхідною передумовою спільної діяльності суб’єктів суспільних відносин, виявляє себе в усій сукупності соціальних явищ, становить їхній внутрішній зміст, перетворюючи ці явища на феномени національної культури.

Соціальний досвід як результат практичної діяльності одночасно існує у формі конкретної культури суспільних відносин (є втіленням національних традицій, звичаєвого права, ідеалів, норм, цінностей тощо), у формі внутрішнього індивідуального досвіду людини (знання, уміння, навички, поведінка, компетенції як елементи її внутрішньої духовної культури), у формі усїєї сукупності предметів матеріальної й духовної культури.

Як категорія культури він характеризується специфічними соціально-функціональними особливостями: по-перше, йому притаманна комунікативна

функція, що забезпечує зв'язок поколінь, по-друге, він виконує функцію соціальної пам'яті, уможлиблює зв'язок соціального простору і часу: минулого, сучасного і майбутнього, по-третє, його можна вважати поліфункціональним феноменом, що свідчить про неподільність, органічну єдність усіх його функцій (функціональний синкретизм). Наприклад, національні традиції, ідеали, цінності та норми поведінки втілюють у собі зв'язок поколінь й соціальну пам'ять, виконуючи інформативну і виховну функції та зберігаючи можливість культурної самоідентифікації у просторі й часі суб'єкта соціального досвіду як суб'єкта культури тощо.

Багатоманітність форм прояву соціального досвіду зумовлює можливість для його класифікації за різними ознаками, зокрема, за рівнем значущості (соціокультурний буденний, життєвий), за суб'єктом досвіду (свій, інший, чужий, груповий тощо), за оцінюванням ставлення до нього (позитивний або негативний), за способом виявлення (внутрішній, зовнішній), за сферою діяльності (управлінський, послуговий, інформаційний, комунікативний і т. ін.).

Отже, соціальний досвід як практичний результат соціальної дії у певному соціокультурному середовищі, не може розглядатись в іншому соціокультурному середовищі як технологія отримання певного практичного результату, тобто не може ототожнюватись із соціальним експериментом. Водночас він дає змогу з'ясувати природу культури соціальних та економічних явищ в окремих країнах, що аналізуються дослідником, тобто дозволяє конкретизувати загальні принципи управління соціальними процесами.

Це означає, що соціальна істина є *конвенційним* знанням (від лат. *conventio* – договір), *неформальним договором* з приводу інтерпретації певних соціальних явищ, процесів, *шляхів людської діяльності* задля досягнення певної (бажаної) *мети*. Вона потребує *раціонального (наукового) осмислення* (вивчення) дій, кожного конкретного кроку в діяльності, наступного просування в діяльності за логікою *step-by-step* (крок-за-кроком). “Абетка” соціально-економічної діяльності та державно-управлінських практик – *часне розв'язання проблем*, що виникають, та їх попередження, дія за принципом “*виклик – реакція*”² (стосується сучасних розвинутих соціальних практик), а не цілепокладаюча дія за наперед визначеною теорією (так звана “радянська” і сучасна пострадянська практика).

Виявляється, що соціальна істина є *принципово діяльнісною*, потребує практики здійснення суспільного елементу. В свою чергу, під практикою загалом (“практика” грец. *πράξις*, *πράξις* – діяльність) науковці розуміють *доцільну й цілеспрямовану* людську діяльність, яка здійснюється задля досягнення конкретної життєво важливої мети. Отже, “альфа-бетою” можна вважати зміст практики – задоволення людських потреб на основі залучення природних ресурсів та інтелектуального людського потенціалу. Звичайно, практика зазнає значних змін в процесі суспільного розвитку: ускладнюються життєдіяльність людини, матеріальне й духовне виробництво, технології управління суспільством тощо. Соціальні практики як діяльність, за допомогою якої людина змінює, перетворює світ власного буття – це *цілеспрямовані* її дії в напрямку до наперед визначеної, раціонально осмисленої *мети*. У першу чергу

² Один із розробників цивілізаційної теорії історії А. Дж. Тойнбі (1889–1975) досліджує дію закону “Виклику-і-Відповіді” як стимулюючого чинника в розвитку суспільства. Провівши ретельний емпіричний аналіз окремих суспільств в їх історичному розвитку, він прагне довести, що кожний виклик спонукає суспільство до зростання. Відсутність викликів означає відсутність стимулів до зростання й розвитку. Формула: “Чим важче удар, тим сильніше стимул”, – є, на його думку, істинним історичним законом (Тойнбі А. Дж. Постигание истории / А. Дж. Тойнби [Перевод с англ. Е. Д. Жаркова]. – М. : Айрис-Пресс, 2010. – 640 с.).

соціальні дії зорієнтовані на забезпечення інтересів усіх громадян держави, удосконалення суспільних відносин на засадах свободи і пріоритету права, створення реальних передумов для реалізації особистих *інтересів* і *потреб* людей, забезпечення здатності людей до ініціативи, активності, *творення "світу власного існування"* людським способом (тобто способом, що витримує експертизу на гуманізм)³.

Запропоноване розуміння "альфавітизму дає змогу без особливих зусиль визначити основні напрями діяльності, що пов'язані із забезпеченням виходу українського суспільства на шлях сталого розвитку, а саме:

- повернення усіх громадян держави (включаючи й управлінську еліту) до правового поля, забезпечуючи таким чином їхню свободу і відповідальність⁴;

- упровадження в практики державного управління основного принципу *ефективної держави* – влада, державне управління має усвідомлювати себе не "над суспільством", а "разом із суспільством"; ефективною фахівці вважають державу, що виконує роль каталізатора, інструмента, стимулу і доповнення до приватнопідприємницької діяльності, виступає в якості координатора щодо збалансування попиту і пропозиції, інтересів виробника і споживача, суспільства і людини, роботодавця і робітника;

- реалізація в соціальних практиках українського суспільства головної ідеї економічної думки в історії її розвитку: цивілізовані ринкові відносини в будь-якій державі неможливі без створення дієвої системи *внутрішнього ринку* (розроблення науково обґрунтованої стратегії розвитку внутрішнього ринку держави); забезпечення дії нормативно-правового механізму для так званого "верхнього шляху" розвитку, що означає економічне зростання за рахунок "інтелектуальної економіки", упровадження новітніх технологій, розвитку власних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, інноваційного виробництва й менеджменту;

- орієнтація в державно-управлінській діяльності на такі принципи, що знаходять відображення в сучасному ринковому суспільстві, зокрема: "Формування в країні *ринкового середовища*, створення умов для *конкуренції* має набагато більше значення, ніж динамічне здійснення *приватизації*", "В процесі переходу від одного способу виробництва (так званого соціалістичного) до нового (ринкового), *критерій економічної ефективності*, що ґрунтується на ідеї дотримання *максимального прибутку*, не може бути переважаючим", "Ринкова конкуренція – скрізь, де це можливо, державне управління – скрізь, де є необхідним запровадження державних механізмів управління або механізмів державного управління" (В. В. Корженко, Т. М. Лозинська, 2008 р.);

- опрацювання програм громадського розвитку (будівництво сучасних доріг, модернізації залізничних шляхів, будівництво доступного соціального житла, капітальний ремонт житлового фонду, лікарень, шкіл; створення умов для розвитку науки у ВНЗ тощо);

³ Соціальною практикою можна вважати й сукупність повторюваних дій соціальних суб'єктів, що звичайно (природно) набувають системного характеру під впливом певної соціальної мети та свого особливого комунікативного коду – соціокультурних норм, цінностей, ідеально-типових рис тощо (В. В. Корженко, 2002 р.).

⁴ Відповідальність – це така активна, творча, свободна діяльність людини із здійснення своєї власної долі, щастя й добробуту, коли результати заподіяного повертаються до неї особисто і успіхом, і неуспіхом (В. В. Корженко, 1998, 2001 рр.), відтак, відповідальним ("за" виконання своїх функцій; "перед" громадянами) можна вважати таке адміністративне "поле" діяльності і дійсності суб'єктів державного управління (управлінці чи органи управління), коли до них персонально, адресно повертаються наслідки їхніх дій та вчинків і успіхом (позитивна оцінка та визнання громадян), і неуспіхом (критика, відставка, перевибори).

– створення реальних нормативно-правових умов для трудового самозабезпечення громадян (інституціоналізація малого та середнього бізнесу);
– забезпечення засобами державного впливу пропорційного, збалансованого розвитку ринку (інституціоналізація, ринкова інфраструктура) та соціальної сфери в їхній єдності⁵;

– здійснення поступового переходу до нових, вже опрацьованих розвинутими країнами світу, програмно-цільових технологій у державному управлінні (на противагу так званим “дорожнім картам”, оскільки досвід українських змін свідчить про неефективність “дорожніх карт”, які дозволяють легко збитися з наміченого шляху); переваги застосування проектного менеджменту в управлінні державою полягають у тому, що він передбачає включення до розроблення й виконання проекту громадян певної території чи держави загалом, жорсткий контроль фінансових витрат при здійсненні запланованих заходів, унеможливорює продовження проекту, якщо якісь заходи не виконано, зазвичай не потребує додаткових фінансових витрат, реалізується абсолютно прозоро, є доступним для контролю з боку громадськості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Звертаючись до аналізу поняття “альфабетизм”, автор прагне нагадати науковцям і управлінцям-практикам про те, що сучасне ринкове суспільство вже володіє певними загальними знаннями і концептуальними положеннями зі свого власного досвіду розвитку, які сприймаються цивілізованим суспільством цілком як аксіоми. Отже, без зайвих міркувань, такі знання можуть використовуватись у процесі здійснення швидких бажаних змін в трансформаційному соціально-економічному середовищі. Одиначне (унікальне) українське в єдності з аксіоматичним і становить, на наш погляд, предмет для подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Зеров М. Ad Fontes / Микола Зеров // Хвильовий М. Твори : в 5 т. ; [заг. ред. Г. Костюка]. – Нью-Йорк – Балтимор – Торонто: Об'єднання укр. письменників “Слово” : Смолоскип, 1978–1986. – Т. 5. – 1986. – С. 327–350.
2. Корженко В. В. Парадигмально-ціннісні орієнтири суспільного поступу та публічне управління [Електронний ресурс] / В. В. Корженко // Державне будівництво : електрон. вид. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2016. – № 1. – Режим доступу : <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/2/03.pdf>.
3. Корженко В. В. Феномен філософії як “практичної мудрості” державного управління [Електронний ресурс] / В. В. Корженко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2016. – № 2 (53). – Режим доступу : <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-2/doc/1/103.pdf>.
4. Шаповалова А. П. Опыт построения общей теории аббревиации : на материале французских сокращенных лексических единиц [Электронный ресурс] / А. П. Шаповалова. – Режим доступа : <http://diss.rsl.ru/diss/05/0272/050272048.pdf>.

Надійшла до редколегії 25.10.2016 р.

⁵ Соціальна допомога не може бути ідеальною метою соціальної політики держави, яка за Конституцією має гарантувати соціальність. Слід пам'ятати просту і зрозумілу формулу: “Якщо в країні платять за бідність, хвороби і старість, то її населення через деякий час стане бідним, хворим і старим”. Практика масових субсидій неминуче закінчується деградацією трудової моралі, маргіналізацією населення, економічним занепадом (Кузнецов Ю. Роковой выбор / Ю. Кузнецов // Отечественные записки. – 2003. – №3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: magazines.russ.ru/oz/2003/3/2003_3_8-pr.html).